

פסקים והלכות

מאת הרב יוסף אביטבול שליט"א מח"ס שערי יוסף

פסקי הלכות מעשר כספים [חלק ב']

חיוב צדקה לעני שנותן מעשר

כספים

שאלה: האם מי שנותן מעשר כספים, עשירית מרווחיו כל חודש, [ואף חומש], האם חייב לתת צדקה, לכל עני שרואה.

תשובה: אף אם נותן מעשר כספים, מ"מ אם מגיע אליו עני, ומבקש ממנו צדקה, [ככל התנאים שנתבאר לעיל, בדיני לא תאמץ] חייב לתת לו צדקה, כפי ממונו. אלא א"כ נותן את כל כספי המעשר לעניים, אך כיון שיש מחמירים שדיני צדקה ודיני מעשר כספים חלוקים, ישאיר חלק מהכסף של מעשר כספים בכיס של צדקה נפרד, וכל פעם שיבוא עני לפניו, יתן לו צדקה מכספי המעשר כספים.

מקור: הרי הוא תלוי במה שנחלקו הראשונים וכתבאר בארוכה בשערי יוסף חלק בירורי הלכה מעשר כספים (סימן א') האם מעשר כספים, הוא מדיני צדקה או לא, וביסוד טעם דין מעשר כספים, א. שאם מעשר כספים הוא חיוב מדאורייתא, ויש לכך אסמכתא מאברהם או יצחק שעישרו, וכתבאר שם בארוכה, מ"מ הרי החיוב צדקה הוא חיוב נפרד מחיוב נתינת המעשר כספים, [ובפרט לדעת הספר חסידים שמעשר כספים הוא חיוב חדש מדאורייתא של מעשר עני, וכמו שנראה בדברי הספר] ואף אם נתן מעשר כספים, הרי חייב לתת צדקה, ואם לא יתן צדקה יעבור בלא תאמץ, ב. אם מעשר כספים חיוב מדרבנן, כדעת המהרי"ל ועוד, א"כ החיוב דרבנן נפרד מנתינת הצדקה, אך יש אומרים שהחיוב מדרבנן של מעשר הוא שיעור בנתינת צדקה של עשירית, וכמו שנראה מדברי הרמב"ם שכתב שחיוב מעשר הוא כמידה בינונית, ולא כתב שהוא דין נפרד של מעשר כספים, וכמ"ש הרמב"ם (פ"ז ממחנות עניים ה"א וה"ה) "מצות עשה ליתן צדקה לעניים וכו' ובא העני ושאל די מחסורו ואין די הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו, וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני פחות מכאן עין רעה עכ"ל, ובברכ"י (יו"ד סי' רמ"ט סק"ג), וכמו שנראה מדברי השו"ע (יו"ד סי' רמ"ט ס"א), וכ"כ בביאור הגר"א (יו"ד סי' רמ"ט סק"ב) וכמו שנראה מדברי המרדכי (ב"ק סימן קצב) בשם הירושלמי שלומדים מעשר כספים ממה שנאמר כבד את ה' מהונך ע"ש. [וכן נראה להוכיח ממש"כ באגרת הגר"א לאשת וז"ל: למען ה' תפרישי את החומר וכו' כי בפחות מזה עוברים כל רגע על כמה לאוין ועשיין], ואם חיוב מעשר כספים הוא רק מנהג ואינו מחובת צדקה, הרי אינו שייך לאוין ועשיין במעשר כספים, ובע"כ דס"ל להגר"א לדינא דחובת מעשר כספים הוא מחובת צדקה. וכן נראה מדברי הט"ז (סו"ס שלי"א) שס"ל בדברי הרמב"ם שהוא שיעור בצדקה, וכן נראה מש"כ בהגהות רעק"א בריש מסכת פאה, שהביא דברי הר"ש שכתב שבמצות צדקה אין לו שיעור מה"ת כלל, וכתב שמה ששמע מהספרי ששיעורו א' מעשרה התם אסמכתא בעלמא הוי ע"ש, ומשמע ששיעור מצות צדקה הוא מעשר כספים. וכ"כ בערוך השולחן (סי' רמ"ט סק"ג), שאין חיוב לתת לעני די מחסורו ולכן תקנו חז"ל מעשר וחומש ולא יותר, ורק בזמן שהיו ישראל באדמתם היו יכולים לתת לעני די מחסורו, כיון שהעניים היו מעטים, עכ"ל, [וכתב להוכיח מה דאמר רבא בגמ' בתענית (דף כ"ע) כולו מצניא מקיימא לבר מהא, לפתוח הפתח ולומר כל דצריך ייתי ויכול, כיון שיש הרבה עניים וקא מכליא קרנא], ולפי"ז אם נתן מעשר כספים, פטור מצדקה.

וכ"כ לדינא בבית מאיר (יו"ד סו"ס של"א) שאין חיוב צדקה יותר מהמעשר, וכל חיוב צדקה אינו מוטל אלא עד המעשר, וכתב להוכיח מזה שיוצאים בחיוב צדקה בנתינת שלישיית השקל ואם נותן פחות מן המעשר אינו לא עין רעה, אבל לא עבר על האיסור, ועוד כתב להביא ראיה שמי שאן לו כדי פרנסתו פטור מלתת מעשר מנכסיו, משא"כ מעשר עני שאפילו עני חייב לתת, וע"כ החילוק הוא שאין מעשר כספים אלא הידור במצוות צדקה ע"ש, [וכן הו"ד הקה"י באורחות רבינו (ח"א עמ' רצה) שלדעת הספרי שהו"ד בתוס' (תענית

ההבדלים בין חיוב ודיני צדקה לדיני

מעשר כספים

מצינו כ15 הבדלים בין צדקה למעשר כספים, [והג' ההבדלים הראשונים, הם יסודיים, לחילוקי הדינים בין צדקה למעשר כספים].

- א. **חיוב הנתינה** במעשר כספים, הוא מנהג, אבל בצדקה הוא חיוב גמור, של עשה ולא תעשה.
- ב. **בזמן הנתינה**, במעשר כספים, החיוב על כל משכורת או רווח וחייב הפריש לבד אף בלא בקשה, אבל בצדקה החיוב תמידי, בכל זמן שהעני מבקש ממנו צדקה.
- ג. **מי נחשב עני**, במעשר כספים אף אברך שהכסף יעזור לו ללמוד, בצדקה יש חיוב נתינה רק לעני.
- ד. **בשיעור הנתינה**, במעשר כספים, יש חשבון מדוקדק, הוא עשירית, [או חומש] מרווחיו, אבל בצדקה החיוב נתינה לעני, כפי ממונו, ולספק לו צורכיו. ולכמה עניים שיהיו. [ועכ"פ עשירית מממונו].
- ה. **בל תאחר**, במעשר כספים, אין בל תאחר, אבל בצדקה יש בל תאחר.
- ו. **החייב בנתינה**, במעשר כספים, עני פטור, אבל בצדקה עני חייב.
- ז. **בשכר**, במעשר כספים, מובטח שיהיה עשיר, אבל בצדקה מובטח לו שלא יעני. ועוד מעלות נוספות, [וכמו שיתבאר להלן בפתיחה ב'].
- ח. **די מחסורו**, במעשר כספים, אין דין דיני מחסורו, ובצדקה יש.
- ט. **תבוא מארה**, במעשר כספים, אין, אבל בצדקה יש.
- י. **בדיקת העני**, במעשר כספים, צריך לתת לעני הגון, אבל בצדקה שעני מבקש ממנו כסף לאוכל או אוכל, אין בודקין.
- יא. **נדרי צדקה**, במעשר כספים, אין דיני נדרי צדקה, אבל בצדקה יש.
- יב. **צדקה במחשבה**, במעשר כספים, אין חיוב, אבל בצדקה יש חיוב. [לדעת הרבה מהפוסקים].
- יג. **מתן בסתר**, במעשר כספים, לא מצינו חיוב, אבל בצדקה יש מעלה בצדקה, של מתן בסתר.
- יד. **דיני קדימה בצדקה**, במעשר כספים, יש אומרים שאין דיני קדימה, אבל בצדקה, יש דיני קדימה.
- טו. **בצדקה חייב אף בשווה כסף**, אבל במעשר כספים חייב רק בכסף.
- טז. **לנסות את הקב"ה**, במעשר כספים, מותר לנסות אם יעשיר, אבל בצדקה אסור.

[ואמנם יש אומרים שדיני מעשר כספים הם מדיני צדקה, והרי הם בכלל אותו חיוב, וכ"כ באור זרוע (הלכות צדקה סימן י"ג) שהשווה את דיני צדקה ומעשר].

דף ט' ע"א) שמחויב מדין מעשר, ולשאר הפוסקים מדין צדקה ומה שנתנים מעשר זה כי אין אנו יודעים אם יוצאים בזה יד"ח צדקה, כיון שיש כמה דינים בצדקה למי חייב לתת וכמה לתת ע"ש, וכן שמעתי שהגאון רבי אהרן יהושע צוקר זצ"ל-העילוי מפוניב'ז היה נוהג לתת כל המעשר כספים, ואח"כ לא היה מתחייב בצדקה].

ואמנם יש להעיר בזה כמה הערות א' בדעת השו"ע כיון שיש חיוב צדקה הוא לתת לעני כדי מחסורו, משא"כ בחיוב מעשר כספים הוא עשירית מרווחיו, ובע"כ דתרי דינים הם. ב' וגם ברמב"ם שם ובשו"ע בסי' רמ"ט ס"א כתב עשירית ממנו ולא כתב עשירית מרווחיו, ובע"כ דאין כוונתו לדיני מעשר כספים, אלא לדיני צדקה, שיכול לתת עד עשירית מנכסיו. [אך אפשר לפרש שהכוונה חומש מנכסיו היינו רווחיו, וכמו שנראה מדברי הפוסקים רבתי (סי' כ"ה) וז"ל: עשר תעשר את כל, מהו את כל, אפילו ממנו, ארשב"י בשם ריב"ח נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש נכסיו, מה טעם כדי תרומות ומעשרות עכ"ל. וכן נראה לפי מה שמקור השו"ע מדברי הירושלמי בריש פאה]. ג' ועוד יש להוכיח בזה בדעת השו"ע, שבב"י ובכס"מ לא הביאו דברי המורכ"י שיש סמך למעשר כספים מה"ת, וכן לא הביאו דברי הספרי בזה. ד' ועוד יש להקשות שכמבואר ברמב"ם להדיא שמצוות צדקה שקיימי עניים מבקשים ממנו כסף, משא"כ במעשר כספים הרי חיובו להפריש עשירית מרווחיו, אף אם העני לא ביקש ממנו, וכמו שכתב להעיר בראשון לציון לאור החיים הקדוש סי' רמ"ז. ובישוב הערת הראשון לציון, אפשר לומר שהשו"ע לא כתב שהשיעור עשירית, הוא על אם בא עני וביקש ממנו, אלא כתב כן, כדין נפרד בפני עצמו "שיעור נתינה אם אין ידו משגת כ"כ, יתן עד חומש מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה מדה בינונית עכ"ל. ומוכח דס"ל לשו"ע שבכלל מצוות צדקה הוא מצוות מעשר כספים, אמנם אכתי כל הקושיות הנ"ל. [ואם נימא להלכה קימ"ל כביאור הברכ"י והגר"א בדעת הרמב"ם שחיוב נתינת מעשר כספים הוא מחיוב נתינת צדקה, א"כ לכתחילה יש לתת חומש, וכמו שס"ל להגר"א שהוא מעיקר הדין, (וכנתבאר בהלכות מעשר כספים בפרק דיני חומש), אבל אם נימא שמעשר כספים הוא מנהג, והוא חיוב נפרד, א"כ להלכה אין חיוב לתת חומש, וכמו שפסקינו עיקר לדינא, ומזה מוכח דס"ל לפוסקים שלא כדעת הברכ"י והגר"א בדעת הרמב"ם והשו"ע].

ומ"מ לדינא אף לדעת השו"ע נקטינן שהוא רק מנהג ולא חיוב, וכמ"ש בב"ח ועוד. [וכנתבאר בשערי יוסף מעשר כספים חלק בירורי הלכה סימן א'].

ג. לפי דעת הב"ח שקיום מצוות מעשר כספים הוא רק מנהג, וכן נקטינן לדינא, א"כ בודאי שחיוב נתינת צדקה וחיוב נתינת מעשר כספים, הוא חיוב נפרד, ושו"ר שכתב בב"ח (יו"ד סי' של"א אות יט) עמש"כ שכתב שם הטור שאסור ליתן מעשר עני של תבואת הארץ לקופת צדקה כיון שאסור לפרוע חובו ממעשר עני, וכתב הב"ח דהיינו דוקא במעשר עני, אבל במעשר כספים יכול ליתנו לקופה של צדקה כיון שאינו אלא מנהג ע"ש.

ד. לפי מש"כ בבית מאיר (יו"ד סי' רנ"א) שמעשר כספים הוא הידור במצות צדקה, א"כ בודאי שמי שנתן מעשר כספים יצא ידי חובת צדקה.

ה. לפי מש"כ בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (סימן עד) שהוא מנהג קדום, לתת מעשר כספים לעניים, ע"ש, נראה בודאי שחיוב נתינת מעשר כספים, וחיוב נתינת צדקה הוא שני חיובים נפרדים.

ומ"מ נראה כמה טעמים שיש חיוב לתת צדקה אף אם נתן מעשר כספים. **א.** כיון שלהלכה נקטינן שהוא מנהג, ואף שמפשות דברי הרמב"ם והשו"ע, וכמ"ש בברכ"י ובביאור הגר"א ועוד, שנתנת מעשר הוא שיעור במצות צדקה, אך עכ"פ כיון שכתבו הפוסקים שהוא כמנהג, א"כ לכאורה הוא חיוב נפרד. אך אם יעשה תנאי שמה שנתן מעשר כספים נותן בתורת צדקה, א"כ לכאורה יצא יד"ח צדקה, ואינו בכלל לא תאמץ, כיון שנתן כל חודש כסף לצדקה. **ב.** כיון שנח' הפוסקים בדעת השו"ע, והו"ל ספק צדקה לחומרא. **ג.** אף אם נאמר שלהלכה נפסק שהוא אותו חיוב, כיון שאין אנו נותנים את המעשר כספים לעניים, אלא לצרכי שאר מצוות, וא"כ א"א לחשבו כצדקה, ורק מי שנתן כל כספו לצדקה, בנתינת המעשר כספים, יוצא בזה יד"ח צדקה. [וכן השיב לי הגאון רבי יוסף רפפורט שליט"א במח"ס ויאר לנו ושא"ס].

ואמנם באהבת חסד (ח"ב פרק יח ס"א, פרק י"ט ס"ג) כתב שאף שחיוב צדקה וחיוב מעשר כספים, הם שני מצוות נפרדות, מ"מ לכתחילה מותר לתת מעשר כספים לעניים על מנת לקיים מצות צדקה, כיון שמצות מעשר כספים היא מנהג שהונהג מראש, כדי לקיים מצות צדקה לעניים, ולכן לכתחילה יש לתת שני שלישי מכספי המעשרות לצדקה לעניים ושליש לגמ"ח. מ"מ אם נאמר שמצוות צדקה אינה קשורה למצוות מעשה כספים, וכשבא לפנינו עני, א"כ אינו יכול לתת לו כסף ממעות מעשר כספים, כיון שכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין.

ונראה לומר בזה כמה ישובים. **א.** נראה לומר שאף שקימ"ל שא"א לתת מעשר כספים לכל מצוה או למצוה שלו, מ"מ כיון ששניהם אותו מטר, לתת צדקה לעניים, אפשר לתת ממעות מעשר כספים, לצדקה שהתחייב בה. **ב.** ועוד אפשר לומר לפי מש"כ בשו"ת פני יהושע שהכלל של כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין, נאמר רק בקדש ומעשר שני, לכתחילה יהיה מותר לתת מעשר כספים כדי לקיים מצוות צדקה לעניים, עכ"ל, ועכ"פ יש לסמוך ע"ד, וכ"כ לדינא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן פ"ג). **ג.** ועוד נראה ע"פ מש"כ בשו"ת חת"ס שאם מתנה מראש שיתן מעשר כספים לכל מצווה שירצה, יצא בכך יד"ח, ולכן נראה שאם עכ"פ יעשה תנאי פעם אחת, יוכל לקיים מצות צדקה ממעות מעשר כספים. **ד.** עוד אפשר לומר ע"פ מש"כ בקובץ שיעורים (ביצה סימן נה) להסתפק האם הכלל של כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין, הוא רק למצוה או לעיכובא, ואם הוא רק מצוה לכתחילה, א"כ שנתן לעני שמבקש צדקה כסף ממעשר כספים, יצא יד"ח. **ה.** עוד אפשר לומר שעכ"פ אפשר לסמוך על דעת הרמב"ם ודעת השו"ע וכמו שכתב בברכ"י ובביאור הגר"א שחיוב צדקה ומעשר כספים הוא אותו חיוב וכנ"ל.

ומ"מ למעשה אכתי נראה שיש חיוב צדקה, וחיוב מעשר כספים, והוא חיוב נפרד, וכ"כ בספר השל"ה הקדוש (ח"ב ווי העמודים לר"ש בן השל"ה) וז"ל: שצדקה לחוד ומעשר לחוד כי במעשר שרי לנסות את הקב"ה, עשר בשביל שתתעשר משא"כ בצדקה ע"כ אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידכם עכ"ל, וכ"כ לדינא בשו"ת באר שבע (סימן מא) וז"ל: דמעשר לחוד וצדקה לחוד כמפורסם לכל יודע ספר שהם חלוקים זה מזה במילי טובא, כדאיתא בפ"ק דתענית וברושלמי דפאה עכ"ל, וכן כתב ביוסף אומץ (פרק הצדקה והמעשר אות א') **"ראשית כל אודיעך שאין אדם יוצא ידי צדקה בתיתו מעשרותיו כראוי, שהמעשר איננו שלו ולכן הצדקה מצוה לחוד"**. ובספר שערי צדק (פ"ח ס"ב) שאף אם נתן מעשר כספים מ"מ צריך לתת שלישת השקל בשנה בנוסף למעשר כספים, ע"ש, ובחוט שני שבת (ח"ב עמ' של) כתב הגר"ק שאם העני מבקש ממנו צדקה ויש לו פרוטה לתת חייב לתת לו כדי שלא יעבור על האיסור שמעלים עינו מצדקה, ועכ"פ אף אם נאמר שאין חייב לתת צדקה לאחר שנתן את כל המעשר כספים, מ"מ לא יתן בתחילה את כל המעשר כספים, כדי שיוכל לקיים מצוות צדקה כראוי, עכ"ל.

וכנ"ל שאם נותנים את המעשר כספים לשאר מצוות, א"כ אין מקיימים בזה מצוות צדקה, וא"כ בד"כ כיון שנותנים לשאר מצוות, ולא רק לעניים לא נפטרים מחובת צדקה, אך אפשר להשאיר 200 ש"ח ממעשר כספים, ולחלקם לעניים כל חודש.

ונפק"מ במי שיש לו הוראת קבע לקופת העיר שבה גר או לקופת השכונה או הקהילה, אף אם מגיע אליו עני בבתי כנסיות אינו חייב לתת לו צדקה [אלא א"כ העני רעב לחם שצריך לתת לו כל צורכו], כיון שיצא ידי חובת צדקה, אך מ"מ ראוי עכ"פ שיתן פרוטה לצדקה, אך עשיר חייב לתת צדקה, אף שיש לו הוראת קבע. ונתבאר בארוכה בשערי יוסף שאלות המצוות בהלכות צדקה ש"ל בקרוב.

לתרומות להדפסת הגליון ולהצטרפות לרשימת

התפוצה הערות והוספות ושאלות בהלכה

058-3233587 או באימייל:

a921434567@gmail.com